

ТОРГОВЕЛЬНА СКЛАДОВА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

БАЛАБАНОВА Наталя Василівна - кандидат наук з державного управління, доцент кафедри міжнародної економіки Маріупольського державного університету

УДК 339.920:061.1ЄС

В статті досліджено рівень торгового інтеграційного взаємодіяння країн Європейського Союзу, оцінено вплив углублення торгової інтеграції на ВВП на душу населення цього об'єднання. Досліджено зміни во зовнішній торгівлі ЄС і здійснено оцінку формування трансатлантичної зони вільної торгівлі. Охарактеризовано експортний і імпортовий потенціал країн Європейського Союзу, визначено позитивні і негативні їх наслідки.

Ключові слова: внутрішньорегіональна торгівля, Європейський Союз, ВВП, трансатлантична зона вільної торгівлі.

Постановка проблеми

На сучасному етапі інтеграційні процеси мають визначальний вплив на розвиток світового господарства. До більш тісної міжнародної економічної взаємодії залучається все більше країн, і цей механізм реалізується на різних рівнях та в різних напрямках і сферах співробітництва. ЄС у своєму розвитку досягнув найвищого ступеня інтеграційного розвитку, який проявляється насамперед у торговельно-економічній сфері. Її високий рівень зумовлений характером участі європейських країн у міжнародних господарських зв'язках. Проте він характеризується й низкою проблем, спричинених різним рівнем економічного й соціального розвитку країн, їх адміністративного устрою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню теоретичних, методологічних і практичних аспектів розвитку про-

цесів глобальної інтеграції та регіоналізації світового господарства присвячено роботи багатьох вітчизняних учених, серед яких О. Булатова [2], А. Задоя [3], Ю. Козак, В. Козюк, Н. Комар, А. Крисоватий, Є. Савельєв [5]. Значний внесок у теоретичний аналіз інтеграційних процесів, зокрема, з погляду участі в них України, здійснили В. Новицький [6] та Ю. Пахомов [8]. На особливу увагу заслуговують праці О. Білоруса, який уперше в економічній і світовій літературі запропонував економічну систему глобалізму, яка формується на тлі процесів глобалізації як самостійний соціально-економічний феномен [1].

Проте, незважаючи на наявність значної кількості досліджень етапів, напрямів, форм та закономірностей розвитку інтеграційних процесів, їх динаміка та складність вимагають більш системного аналізу складових, особливо з погляду зростаючого впливу на економічний розвиток країн, які перебувають на різних етапах інтеграційної взаємодії.

Мета статті

Зважаючи на викладене, метою статті є дослідження рівня торговельної інтеграційної взаємодії країн ЄС, аналіз позитивних і негативних чинників формування трансатлантичної зони вільної торгівлі.

Виклад основного матеріалу

Експорт країн Європейського Союзу характеризується високою внутрішньою орієнтацією – понад 60% у середньому протя-

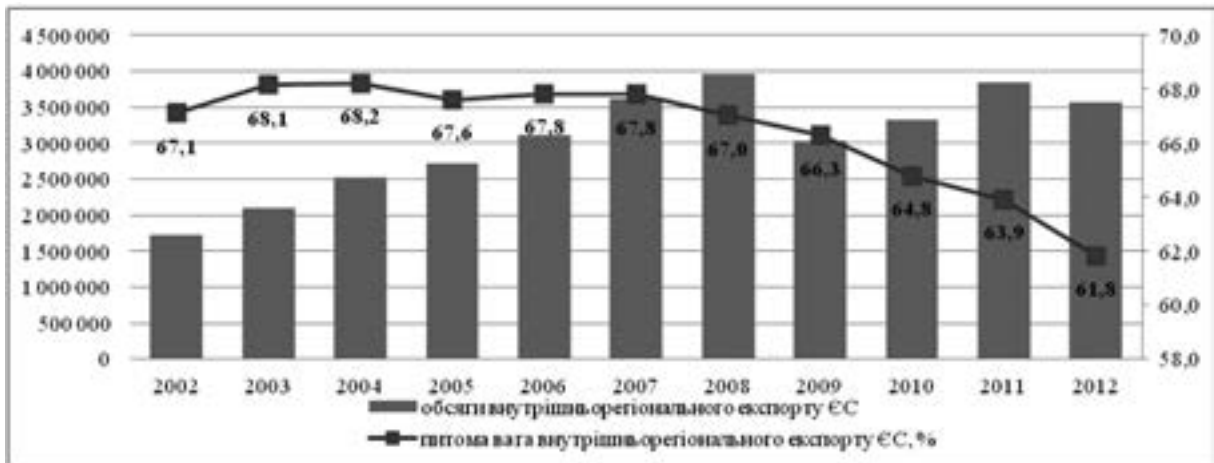


Рис. 1. Динаміка обсягів внутрішньорегіонального експорту Європейського Союзу, 2002-2012 рр. [7]

гом 2002-2012 рр. (рис. 1). Це певною мірою свідчить про успішний розвиток економічної інтеграції в регіоні.

Проте проведений аналіз свідчить про наявність досить протилежних тенденцій, що характеризують розвиток внутрішнього ринку ЄС. До 2004 року саме між старими учасниками Європейського Союзу встановились найбільш стійкі взаємні торговельні зв'язки з приблизно рівним рівнем інтенсивності товаропотоків. Проте приєднання до країн за рівнем соціально-економічного розвитку нижчим, ніж є середнім по об'єднанню та із структурою зовнішньоекономічних зв'язків, досить тривалий час зорієнтованих на країни СНД зворотнім чином позначилось на рівномірності товаропотоків та внутрішньорегіональному експорті цілого об'єднання. Отримані відносні значення

внутрішньорегіонального експорту свідчать про зменшення його питомої ваги по об'єднанню з 67% у 2001-му до 62% у 2012 році.

Динаміка внутрішньорегіонального імпорту аналогічна з динамікою експорту. Позитивна тенденція збільшення обсягів даного показника переривається у 2009 році, коли обсяги внутрішньорегіонального імпорту знизилися до 2785451 млн. дол. США. Питома вага внутрішньорегіонального імпорту також має тенденцію до зниження і за результатами 2012 року становить 56,3% (рис. 2).

З метою дослідження впливу процесів поглиблення торговельної інтеграції (що може бути виражено в збільшенні обсягів внутрішньорегіонального обігу об'єднання) на соціально-економічний розвиток країн

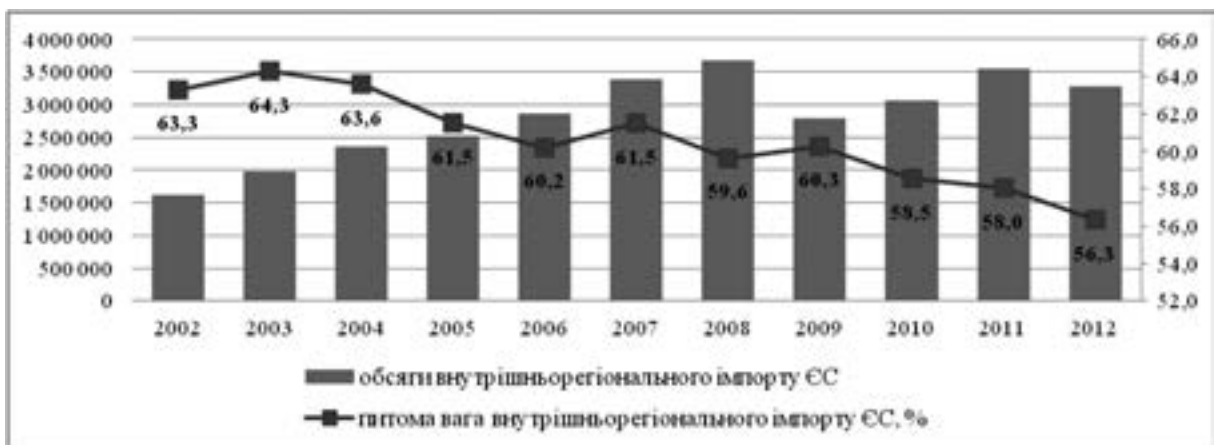


Рис. 2. Динаміка обсягів внутрішньорегіонального імпорту Європейського Союзу, 2002-2012 рр. [7]

ЄС застосовано інструменти кореляційно-регресійного аналізу з використанням таких показників, як обсяги внутрішньорегіональної торгівлі (факторна ознака) та ВВП на душу населення (результативна ознака). Вибір цих показників зумовлений тим, що згідно з теоріями економічної інтеграції процес розвитку супроводжується отриманням позитивних ефектів, зокрема, динамічних (конвергенції, економічного зростання, структурних змін), що в результаті сумарно має позначитися на добробуті або підвищенні соціально-економічного зростання об'єднання загалом.

Оцінка ступеня тісноти та напрямку зв'язку між зазначеними показниками на основі розрахунку парних коефіцієнтів кореляції, що виступають індикаторами взаємозв'язків, дозволила отримати наступні результати (табл. 1).

Таким чином, на динаміку ВВП на душу населення країн ЄС внутрішньорегіональна торгівля здійснює досить значний вплив, що ще раз підтверджує позитивний вплив поглиблення інтеграційних зв'язків на економічний розвиток об'єднання. Обсяги внутрішньорегіональної торгівлі ЄС обумовлюють 96% зміни ВВП на душу населення об'єднання, при зростанні яких на 1 млрд. дол. США зростання ВВП може становити 6695 дол. США.

Оскільки отримані рівняння зв'язку є адекватними та статистично значимими,

Табл. 1. Результати кореляційного аналізу

Результативна ознака	Факторна ознака	Коефіцієнт кореляції	R ²
ВВП на душу населення	Обсяги внутрішньорегіональної торгівлі	0,98	0,96
Рівняння регресії		$Y = 6,695 * x + 3,95$	

на їх основі можна прогнозувати обсяги ВВП на душу населення об'єднання з урахуванням прогнозних обсягів внутрішньорегіональної торгівлі Європейського Союзу (отримані на основі побу-

дованих рівнянь тренду за умови, що тенденція зміни обсягів торгівлі за період, що аналізується, збережеться й у майбутньому) та її впливу на рівень соціально-економічного розвитку (табл. 2).

Як свідчать дані табл. 2, прогнозні обсяги ВВП на душу населення, отримані з урахуванням поглиблення інтеграційних зв'язків та на основі виявлених залежностей, є більшими порівняно з аналогічними обсягами, отриманими за трендовим рівнянням. Тому можна зробити висновок, що за умови збереження тенденції зміни обсягів внутрішньорегіональної торгівлі, що передбачає збільшення її обсягів до отриманих за прогнозними значеннями та з урахуванням зв'язку між досліджуваними показниками, ВВП на душу населення може досягти більш високого рівня. Проведений кореляційно-регресійний аналіз та побудова прогнозних значень ВВП на душу населення ще раз є підтвердженням позитивного впливу поглиблення інтеграційних процесів на рівень соціально-економічного розвитку інтеграційного групування в цілому.

Поясненням тенденції до зниження питомих ваг внутрішньореонального експорту та імпорту, зокрема, слугує той факт, що поступово ЄС скорочує обсяги співпраці з високо розвиненими країнами і нарощує об'єми торгівлі з країнами, що розвиваються та з перехідною економікою (табл. 3).

Порівняно з 1995 роком значно розши-

рилася питома вага як в експорті товарів, так і в їх імпорті таких країн, як Китай, Індія, Російська Федерація. Так, Китай взагалі вийшов

Табл. 2. Прогнозні обсяги внутрішньорегіональної торгівлі та ВВП на душу населення 2013-2015 рр.

Період	Прогноз		
	ВВП на душу населення, побудований на основі тренду	Обсягів внутрішньорегіональної торгівлі	ВВП на душу населення з урахуванням поглиблення інтеграційних зв'язків
2013	31744	7620	36854
2014	29988	7836	37660
2015	27767	8043	38426

Табл. 3. Географічна структура основних торговельних партнерів ЄС, 1995/2012 рр. [7]

Торговельний партнер	Експорт, %		Імпорт, %		Сальдо, тис.дол.США	
	1995	2012	1995	2012	1995	2012
Бразилія	2,13	2,29	2,10	2,16	-391 662	-4 643 959
Канада	1,92	1,91	2,13	1,68	-2 078 885	-905 478
Китай	2,77	8,44	4,59	16,90	-14 498 901	-244 428 886
Індія	1,86	2,27	1,49	2,11	2 305 368	-3 677 376
Японія	6,09	3,26	10,99	4,08	-38 610 388	-32 221 324
РФ	3,73	7,10	5,51	11,60	-14 436 437	-139 076 678
Швейцарія	9,60	7,94	7,49	5,52	13 259 186	34 519 558
США	19,11	17,29	19,77	11,94	-10 120 000	77 109 246
Норвегія	3,31	2,91	4,54	5,22	-10 159 680	-68 762 887
Разом за країнами	50,51	53,40	58,52	61,21	-	-

на перше місце за обсягами імпортованої до ЄС продукції (16,9%). Також з цією країною ЄС має найбільше від'ємне сальдо торговельного балансу (-244,4 млрд. дол. США), яке зросло майже у 16 разів порівняно з 1995 роком. Щорічне зростання імпорту з Китаю до ЄС становить 18%, при тому, що загальне зростання імпорту в середньому становить лише 5%.

Майже аналогічні тенденції спостерігаються у торговельному співробітництві об'єднання із Російською Федерацією, яка посідає третє місце за обсягами імпортованих товарів (11,6%). Порівняно із 1995 роком обсяги імпорту з РФ зросли більше ніж у 7 разів, зростання експорту – 5,8 разу, а за обсягами від'ємного сальдо, що становить 139 млрд. дол. США, країна посідає друге місце (після Китаю).

Порівняно швидкими темпами розвиваються зовнішньоторговельні зв'язки ЄС з Індією та Бразилією. Щорічні темпи зростання як експорту, так і імпорту з цих країн майже вдвічі перевищують середньоєвропейські показники, хоча доля Індії та Бразилії у загальній регіональній структурі зовнішньої торгівлі ЄС практично не змінюється.

Незважаючи на зменшення питомої ваги у експортно-імпортних операціях, США залишаються провідним торговельним партнером ЄС, на долю яких припадає шоста частина європейського експорту та майже 12% імпортованої продукції. Зокрема, подальший розвиток торговельної співпраці Європейського Союзу та США пов'язаний

з ініціативою утворення найбільшої у світі зони вільної торгівлі, яка стала офіційним предметом обговорення в кінці червня 2013 року на 39-му саміті Великої вісімки.

На сучасному етапі на США та ЄС припадають приблизно половина світового ВВП і третина глобальної торгівлі, тому скасування митних зборів і зняття різних обмежень може дати додатковий імпульс економічному розвитку країн Європи та Америки [4]. За попередньою оцінкою експертів, ведення в дію такого масштабного проекту сприятиме утворенню 2 млн. нових робочих місць в усіх країнах світу. Укладення договору дозволить збільшити ВВП ЄС на 0,5%. У грошовому вираженні це означає мільярди євро на рік, а також створення десятків тисяч нових робочих місць. У зв'язку з цим зона вільної торгівлі між ЄС і США може стати частиною програми стимулювання зростання економік по обидва боки Атлантичного океану.

Також зона вільної торгівлі ЄС–США зможе мінімізувати ризик протекціонізму, тяга до якого обумовлюється тривалою міжнародною економічною кризою. Крім цього, трансатлантична зона вільної торгівлі ЄС–США може стати противагою зростанню економічного потенціалу країн, що розвиваються, зокрема Китаю.

Проте, окрім можливого позитивного впливу на зростання ВВП країн, задіяних у проекті, потенційне трансатлантичне торговельне партнерство може викликати занепад промислового сектора країн Європи, який, на думку багатьох експертів, не ви-

тримає конкуренції з американськими товаришами (з урахуванням зниження питомої ваги промисловості ЄС у загальних обсягах ВВП). Крім того, противниками проекту є організації з охорони природи та громадські організації Європейського континенту, які виражають побоювання, що вступ у дію угоди відкриє доступ до Європи генетично модифікованих харчових продуктів зі Сполучених Штатів.

Спробу оцінити потенційні можливості та наслідки від створення та функціонування трансатлантичної зони вільної торгівлі між ЄС та США здійснено на основі використання моделі гравітаційного типу, що дозволяє спрогнозувати потенційні довгострокові торговельні потоки і надати якісну характеристику факторів, що впливають на розмір і структуру зовнішньоторговельного обороту. Вплив цих факторів, у свою чергу, оцінюється на основі даних про фактичні розміри товарообігу між країнами або об'єднаннями країн за допомогою регресійного аналізу.

Гравітаційна модель має багато різних модифікацій, які використовуються для аналізу процесів розвитку торговельної інтеграції та рівня розвитку двосторонніх зовнішньоекономічних зв'язків. Однак, головним припущенням, на якому ґрунтується модель, є те, що двостороння взаємодія національних економік є величиною, пропорційною добутку показників значущості об'єктів (величина валового внутрішнього продукту) і обернено пропорційною відстані між ними.

Найбільш поширеними є моделі Я.Тінбергена і Х. Ліннемана. Традиційним рівнянням ступеневого типу є:

$$Y_{ij} = \alpha_0 * P_i^{\alpha^1} * P_j^{\alpha^2} * VVP_i^{\alpha^3} * VVP_j^{\alpha^4} * D_{ij}^{\alpha^5} * A_{ij}^{\alpha^6} \quad (1)$$

де: Y_{ij} – вартість торгового потоку з країни i в країну j ; P_i, P_j – показники, що характеризують чисельність населення досліджуваних країн; VVP_i, VVP_j – показники, що характеризують номінальні ВВП відповідних країн; D_{ij} – відстань між столицями країн; A_{ij} – будь-який інший фактор, що сприяє або стримує торгівлю (наприклад, наявність спільного кордону або антидемпінгового ре-

жиму в одній з країн, зона вільної торгівлі); $\alpha^1, \alpha^2, \alpha^3, \alpha^4, \alpha^5, \alpha^6$ – еластичність товарообігу (або експорту) відповідно від ВВП обох країн, чисельності населення обох країн, відстані між країнами і від інших факторів (кордон, преференції і т.д.).

Отже, з метою оцінки потенційного ефекту від формування трансатлантичної зони вільної торгівлі між Європейським союзом та США та її впливу на показники товарообігу між ними, використовуємо гравітаційну модель, до якої буде включено фіктивну змінну, яка свідчить про відсутність (2) або наявності (3) зони вільної торгівлі між зазначеними торговельними партнерами.

Гравітаційне рівняння потрібно трансформувати в лінійне шляхом його логарифмування і потім вже проводити аналіз. Логарифмована гравітаційна модель, яку легко оцінити матиме наступний вигляд:

$$\text{Log}(Y_{ij}) = \alpha_0 + \alpha_1 \log(P_i) + \alpha_2 \log(P_j) + \alpha_3 \log(VVP_i) + \alpha_4 \log(VVP_j) + \alpha_5 \log(D_{ij}) \quad (2)$$

$$\text{Log}(Y_{ij}) = \alpha_0 + \alpha_1 \log(VVP_i) + \alpha_2 \log(VVP_j) + \alpha_3 \log(P_i) + \alpha_4 \log(P_j) + \alpha_5 \log(D_{ij}) + \alpha_6 \text{FTZ} \quad (3)$$

де P_i, P_j – показники, що характеризують чисельність населення Європейського Союзу та США відповідно; VVP_i, VVP_j – показники, що характеризують номінальні ВВП Європейського Союзу та США; FTZ – зона вільної торгівлі між торговельними партнерами (дорівнює одиниці за умови підписання ЗВТ та нулю в протилежному випадку).

Приймаючи до уваги ідею гравітаційної моделі та логіку значень змінних показників, можна припустити наступні гіпотези з приводу знаків коефіцієнтів змінних:

α^1, α^2 – позитивний, адже зростання обсягів виробництва (ВВП) збільшує торговельні можливості країн;

α^3, α^4 – позитивний, адже зростання населення країн, з одного боку, формує додаткову пропозицію робочої сили, з іншого – додатковий попит на продукцію;

α^5 – від'ємний, адже зі збільшенням відстані між торговельними партнерами зростають транспортні витрати, що відповідно знижує ефективність здійснення торговельної операції;

Табл. 4. Оцінки гравітаційної моделі

Незалежна змінна	Без врахування ЗВТ	За наявності ЗВТ
$\log(VVP_i)$	0,89 (2,09)	0,89 (1,75)
$\log(VVP_j)$	1,20 (1,20)	1,23 (1,04)
$\log(P_i)$	-22,57 (-0,62)	-22,85 (-0,57)
$\log(P_j)$	7,31 (0,47)	7,40 (0,43)
<i>FTZ</i>	-	- 0,005 (-0,05)
<i>постійна</i>	-10,34 (-1,40)	- 10,46 (-1,25)
R^2	0,98	0,98

Залежна змінна $\log(Y_{ij})$, t – статистика (в дужках)

α^6 – позитивний, оскільки наявність угоди про зону вільної торгівлі стимулює зростання експортно-імпорتنих операцій між торговельними партнерами [9].

Спочатку гравітаційну модель оцінено без врахування фіктивної змінної *FTZ* (2). Результати оцінки представлені в першому стовпці таблиці 4. Коефіцієнти всіх змінних статистично значущі на п'ятивідсотковому рівні, проте мають знаки, не всі з яких збігаються з гіпотезами. Як і передбачалось, зростання економіки (збільшення обсягів ВВП) як країн ЄС, так і США та зростання населення США може призвести до збільшення обсягів товарообігу між торговельними партнерами. Проте несподіваним є знак коефіцієнту, що характеризує залежність зростання товаропотоків від збільшення населення Європейського Союзу. Поясненням отриманих результатів може слугувати той факт, що значне збільшення населення Європейського союзу пов'язано з його географічним розширенням та поглибленням інтеграційних зв'язків країн, що, зокрема, обумовило зростання обсягів внутрішньорегіональної торгівлі об'єднання (у вартісному вираженні). В цілому незалежні змінні пояснюють обсяги товарообігу між Європейським союзом та США на 98%.

Другий стовпець таблиці 4 демонструє результати оцінки моделі (3) разом з контрольною змінною, що відображає торгівлю ЄС та США за умови під-

писання зони вільної торгівлі. Коефіцієнт ВВП ЄС, ВВП та населення США залишилися статистично значущими на п'ятивідсотковому рівні, і їх знаки не змінилися. Коефіцієнт фіктивної змінної *FTZ* має негативний знак, що також є несподіваним результатом, адже наявність зони вільної торгівлі має сприяти торгівлі за рахунок зниження взаємних торговельних обмежень. Проте слід зазначити, що до значних статей експорту у взаємній торгівлі США та ЄС діють невисокі ставки тарифів.

На наступному етапі з метою оцінки потенційного ефекту від підписання трансатлантичної зони вільної торгівлі між Європейським союзом та США та з урахуванням отриманих розрахункових значень товарообігу, спрогнозовано його обсяги на наступні три роки. Результати отриманих прогнозованих значень наведено в табл. 5.

Таким чином, отримані прогнозні значення обсягів товарообігу між Європейським союзом та США свідчать, що у перспективі підписання трансатлантичної зони вільної торгівлі може позитивно позначитись на збільшенні вартісних показників товарних потоків між ними. Отриманий ефект, який дорівнює приросту 0,107; 0,113 та 0,118% протягом трьох прогнозованих років, не є досить значним, проте в цілому підтверджує ідею щодо позитивного впливу на обсяги торгівлі між торговельними партнерами

Табл. 5. Прогнозні оцінки обсягів товарообігу між Європейським союзом та США на основі гравітаційної моделі

Прогнозні оцінки товарообігу за відсутності ЗВТ, млрд. дол. США	Прогнозні оцінки товарообігу за умови підписання ЗВТ, млрд. дол. США	Отриманий ефект (абсолютний/відносний) млрд. дол. США/%
11,974	11,987	0,013 (0,107)
12,320	12,334	0,014 (0,113)
12,650	12,665	0,015 (0,118)

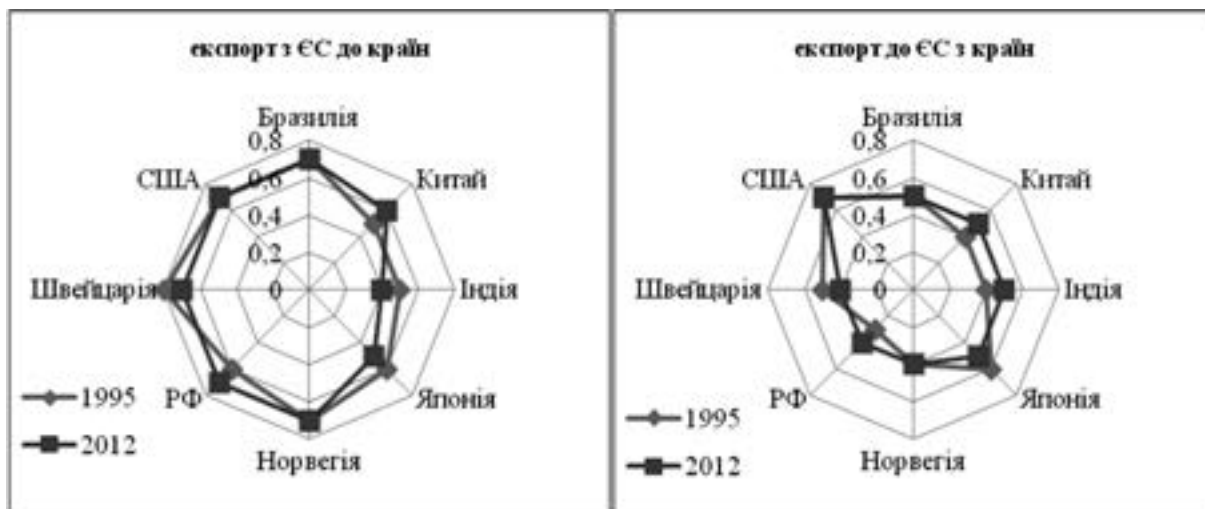


Рис. 3. Індекс компліментарності в торгівлі ЄС з торговельними партнерами, 1995/2012 рр. [7]

за рахунок зниження взаємних торговельних обмежень.

Слід зазначити, що, незважаючи на зниження питомої ваги розвинених країн у структурі експортно-імпортних операцій Європейського Союзу та розвитку торговельних економічних відносин з країнами, що розвиваються, індекс компліментарності в торгівлі зі США є незмінним протягом 1995-2012 рр. (0,7) порівняно з деяким зниженням індексу в торгівлі з іншими розвиненими країнами (Японією, Швейцарією) (рис. 3).

У свою чергу, економічне зростання країн, що розвиваються і з перехідною економікою, та диверсифікація їхнього виробництва призводить до більшої відповідності їх експорту структурі попиту з боку розвинених країн, зокрема країн ЄС.

Висновки

Таким чином, можна зробити висновки:

1. Експорт країн Європейського Союзу характеризується високою внутрішньою орієнтацією, що певною мірою свідчить про успішний розвиток економічної інтеграції в торговельній сфері. Проте включення до процесів європейської інтеграції країн за рівнем соціально-економічного розвитку нижчим, ніж є середнім по об'єднанню та зі структурою зовнішньоекономічних зв'язків, досить тривалий час зорієнтованих на країни СНД, зворотнім чином позначилось на

рівномірності товаропотоків та обсяги внутрішньорегіонального експорту та імпорту угруповання.

2. Чинником зниження питомої ваги внутрішньорегіонального експорту й імпорту також є зовнішній прояв європейської торговельної інтеграції, що призводить до поступового нарощення обсягів торгівлі з країнами, що розвиваються.

3. Дослідження впливу торговельної (внутрішньої) інтеграції на валовий внутрішній продукт на душу населення Європейського Союзу свідчить про його позитивну залежність від поглиблення інтеграційних зв'язків та соціально-економічного розвитку об'єднання.

Література:

1. Білорус О. Г. Економічна система глобалізму : монографія / О. Г. Білорус. – К. : НАНУ ; КНЕУ 2003. – 357 с.
2. Булатова О. В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів / О. В. Булатова. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 386 с.
3. Міжнародні стратегії економічного розвитку / А. О. Задоя (ред.), В. В. Білоцерківець, О. О. Завгородня, С. В. Кузьмін, О. А. Летуча. – К. : Знання, 2007. – 332 с.
4. Муляр М. Трансатлантичний торговельний велет [Електронний ресурс] / М. Муляр // Збруч. – 18.02.2013. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/1880>.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено рівень торговельної інтеграційної взаємодії країн Європейського Союзу, оцінено вплив поглиблення торговельної інтеграції на ВВП на душу населення цього об'єднання. Досліджено зміни в зовнішній торгівлі ЄС та здійснено оцінку формування трансатлантичної зони вільної торгівлі. Охарактеризовано експортний та імпорнтний потенціал країн Європейського Союзу, визначено позитивні та негативні їх наслідки.

SUMMARY

This article explores the level of trade integration interaction of the European Union, assessed the impact of increasing trade integration in GDP per capita association. The changes in the external trade of the EU and the estimation of the formation of a transatlantic free trade area. Characterized export and import potential of the European Union, positive and negative consequences.

5. Новий світовий економічний порядок та глобальні виклики для України : монографія / О. В. Булатова [та ін.] ; за наук. ред. А. Крисоватого, Є. Савельєва. – Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – 503 с.

6. Новицький В. Є. Міжнародна економічна діяльність України / В. Є. Новицький. – К. : КНЕУ, 2003. – 948 с.

7. Офіційний сайт конференції Організацій Об'єднаних Націй з торгівлі та розвитку : UNCTADstat [Електронний ресурс].

– Режим доступу до звіту: <http://unctadstat.unctad.org/>

8. Пахомов Ю. Глобалізація як реальність та як архетип колективного безсвідомого / Ю. Пахомов // Збірник наукових праць ІСЕІМВ НАН України. – 2001. – Вип. 30: Міжнародна економіка). – С. 3-7.

9. Рахманов Р. Р. Оцінка потенціального впливу вступлення Азербайджана во Всемирную торговую организацию на экспортные возможности страны / Р. Р. Рахманов // Экономический журнал ВШЭ. – 2012. – № 1. – С. 143-154.